

Bydgoszcz, 04.03.2025 r.

Dr hab. Agnieszka Gołębiowska-Suchorska, prof. ucz.

doktor habilitowana nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Wydział Literaturoznawstwa, ul. Jagiellońska 11, 85-067 Bydgoszcz

Recenzja rozprawy doktorskiej
pani mgr Aleksandry Brzostek-Przybyszewskiej
pt. „Wyjście smoka.

Chińskie legendy miejskie w kontekście pamięci kulturowej”

napisanej pod kierunkiem dr hab. Violetty Wróblewskiej, prof. UMK,

promotor pomocniczy: dr Maciej Szatkowski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

dyscyplina: literaturoznawstwo

Podstawa sporządzenia recenzji

Recenzja została sporządzona:

- w związku z powołaniem przez Radę Dyscypliny Literaturoznawstwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (15.01.2025 r.) do pełnienia funkcji recenzenta w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych mgr Aleksandrze Brzostek-Przybyszewskiej,
- na podstawie tekstu rozprawy doktorskiej liczącej 254 strony, w tym bibliografię, aneks (antologia materiałów terenowych), notę bibliograficzną, streszczenia w języku polskim i angielskim oraz podziękowania.

I. Opinia ogólna

Praca prezentuje wyniki analizy zagadnień odnoszących się do chińskich legend miejskich oraz teorii spiskowych jako odzwierciedlenia lęków, obaw współczesnego chińskiego społeczeństwa, rozpatrywanych w kontekście teorii mitu współczesnego oraz pamięci kulturowej i spełnia wymogi dysertacji w dyscyplinie literaturoznawstwo.

II. Ocena metodyki badawczej (założenia, cele, metody)

Główny cel pracy określony przez Autorkę, stanowiło wykazanie mitycznego charakteru współczesnych opowieści, zarówno tych wyrastających z tradycji, jak i współczesnych, kształtowanych według tradycyjnych wzorców. Cele poboczne dotyczyły m.in. wpływu kultury Zachodu na tworzenie chińskich legend miejskich, legendy jako swoistego mechanizmu emancypacyjnego w społeczeństwie silnego nadzoru i stosunku współczesnych narracji do tradycji.

Założeniem badawczym była analiza genologiczna i tematyczna wybranych wątków chińskich legend miejskich oraz teorii spiskowych. Terenowa metoda pozyskiwania testów źródłowych (wywiady indywidualne, grupowe, okazjonalne) została szczegółowo opisana, m.in. uwzględniono dane respondentów, język ich wypowiedzi oraz sytuacje wykonawcze.

Wyniki przeprowadzonej analizy odzwierciedlone w dysertacji dowodzą, że Doktorantka wykazała się znajomością i umiejętnością zastosowania pojęć, terminów, narzędzi literaturoznawczych oraz biegłością w dokonywaniu analizy i syntezy światowego dorobku naukowego.

III. Ocena doboru i wykorzystania literatury

Korpus tekstów źródłowych recenzowanej dysertacji stanowiły legendy miejskie i teorie spiskowe zebrane przez Autorkę podczas badań terenowych w Chińskiej Republice Ludowej w latach 2014-2018, głównie w Pekinie i okolicach (respondenci pochodzili z różnych regionów Chin kontynentalnych i z Tajwanu) oraz zgromadzone za pośrednictwem zachodnich i chińskich wyszukiwarek internetowych, komunikatorów oraz portali społecznościowych. Materiał badawczy oceniam jako wybrany prawidłowo, pozwalający na pozyskanie informacji adekwatnych do potrzeb prowadzonej analizy.

Bogata bibliografia dysertacji świadczy o dobrej znajomości problematyki podjętej przez Doktorantkę, jednak nie podzielono jej według żadnego kryterium, co powoduje chaos informacyjny i poddaje w wątpliwość świadomość Autorki odnośnie do odmienności tekstów np. źródłowych, krytycznych, prasowych. We „Wstępie” zostały określone dwa źródła tekstów stanowiących materiał badawczy – narracje pozyskane metodą badań terenowych oraz zgromadzone za pośrednictwem narzędzi elektronicznych i ten podział powinien znaleźć odzwierciedlenie w bibliografii. Materiały terenowe zostały zgrupowane w „Aneksie”, ale źródła internetowe kryją się gdzieś w zbiorczej bibliografii. Z pewnością uzasadnione i wygodne dla czytelnika byłoby też zastosowanie podziału bibliografii według języka publikacji (chiński, angielski, polski).

Zakres wykorzystanej literatury przedmiotu oceniam jako wystarczający, choć można by uzupełnić ją o pozycje polskie, np. artykuł Anny Salamonik *Współczesne obrazy grozy – legendy miejskie o duchach z Tajwanu i Hongkongu* („Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2018, nr 13) czy monografię Agnieszki Paterskiej-Kubackiej *Bajka chińska i bajka europejska. Analiza porównawcza wybranych motywów* (Warszawa 2016).

IV. Ocena poprawności struktury rozprawy oraz jej zawartości merytorycznej

Dysertacja mgr A. Brzostek-Przybyszewskiej zawiera wstęp, trzy rozdziały, zakończenie, bibliografię, aneks, notę bibliograficzną, streszczenia w języku polskim i angielskim oraz podziękowania i jest opracowaniem adekwatnym pod względem objętości do wagi poruszanych problemów.

We *Wstępie* Doktorantka omawia cele, źródła analizowanych wątków oraz metodę pozyskiwania tekstów w terenie. Tę część pracy rozpoczęto cytatem z powieści Yana Lianke *Kroniki Eksplozji* – autorskiej niekonwencjonalnej formy nowego literackiego nurtu określanego mianem mitorealizmu, którą Doktorantka uznaje za „przydatną przy badaniu chińskich legend miejskich” (s. 12). Sam autor mitorealizmu zastrzegł, że nie jest to ani światopogląd, ani metodologia (zob. Lidia Kasarełło, *Mitorealizm 神现实主义 Yana Lianke 阎连科. W kręgu realizmu magicznego, groteskowego i wewnętrznej prawdy o chińskiej rzeczywistości*, „Roczniki Humanistyczne” 2024, t. LXXII, z. 9, s. 20, DOI: <https://doi.org/10.18290/rh24729.2>). Jednak Doktorantka odwołuje się do mitorealizmu wielokrotnie w dalszych zasadniczych częściach rozprawy, traktując go jako narzędzie do analizy czy definiowania narracji wernakularnych.

Niesłusznie, ponieważ rzeczywistość powieściowa odsyła do mitów, wierzeń które dały jej początek, a nie odwrotnie. Cytaty z tej powieści byłyby świetnym motto dla części rozprawy, ale nie źródłem argumentacji w odniesieniu do legend.

We wprowadzającej części rozprawy zabrakło także jasno określonego stanowiska Autorki wobec tytułowej koncepcji pamięci kulturowej. Odniesienia do dwóch podstawowych zasadniczych koncepcji – Jana Assmana i Davida Grossa, znajdują się dopiero w rozdziale trzecim (str. 143), natomiast wybór badanego materiału i jego interpretacja w kolejnych częściach rozprawy odpowiadają tym dwóm podejściom do pamięci kulturowej. Koncepcja niemieckiego badacza (J. Assmann) ujmuje bowiem pamięć kulturową jako rodzaj pamięci zbiorowej utrwalanej w nośnikach materialnych lub rytualnych za pomocą pisma oraz słowa i ta koncepcja koreluje z materiałem omawianym w pracy w kontekście trzech gatunków chińskiej tradycji literackiej (*zhiguai xiaoshuo*, *zhiren xiaoshuo*, *chuanqi xiaoshuo*) jako potencjalnych prototypów chińskiej legendy miejskiej. Z kolei anglo-amerykańskie rozumienie terminu pamięć kulturowa (ang. *cultural memory*, np. D. Gross) dotyczy także mechanizmów ideologicznych, społecznych i medialnych, sposobu trwania idei (religijnych, artystycznych, społecznych) w świadomości zbiorowej. I takie podejście koreluje z materiałem badawczym dotyczącym teorii spiskowych czy medialno-propagandowych losów Falun Gong. Niestety, w dysertacji nie wykorzystano w pełni potencjału odmienności tych dwóch koncepcji pamięci kulturowej.

Kolejność rozdziałów jest logiczna, wywód prowadzony jest od zagadnień ogólnych do bardziej szczegółowych, tzn. od stanu badań zachodnich, jako posiadających bogatszą i dłuższą tradycję odnośnie do gatunku legendy miejskiej, przez stan badań chińskich, po analizę wybranych wątków.

Rozdział pierwszy zatytułowany „Legenda miejska – charakterystyka gatunku i stanu badań” zawiera omówienie zagadnień terminologicznych, zależności między plotką, pogłoską, legendą oraz teorią spiskową, a także opis ujęć metodologicznych legendy w kontekście teorii mitu wypracowanych w nauce zachodniej. Prezentację różnorodności innych niż chińskie ujęć badawczych mitu uważam za zbędnie szerokie, ponieważ były one omówione wielokrotnie w literaturze przedmiotu, choć rozumiem, że miała ona służyć wykazaniu, iż w tradycji antropologii czy folklorystyki chińskiej brak tak różnorodnych podejść do tego zagadnienia, jak na Zachodzie.

Kolejny rozdział – „Folklor i folklorystyka w Chinach, czyli lokalne źródła legendy miejskiej oraz sposoby ich badania” prezentuje historię badań folklorystycznych w Chinach oraz tradycję chińskich „dziwnych opowieści” jako pierwowzoru chińskiej legendy miejskiej. Współczesne legendy miejskie są według tej interpretacji efektem obiegu treści między literaturą pisaną a tradycją ustną, choć nie jest to zapewne jedyny czynnik wpływających na funkcjonowanie tekstów wernakularnych.

Podrozdział 2.4. „Próba zdefiniowania legendy miejskiej” wydaje się powtórzeniem zagadnień z rozdziału pierwszego, w którym Autorka podjęła próbę charakterystyki legendy miejskiej jako gatunku. Oprócz odwołań do wspomnianego mitorealizmu pojawia się tu również nawiązanie do realizmu magicznego – kolejnej kategorii literackiej, niemającej zastosowania do interpretacji źródeł i pamięci kulturowej legend i narracji wernakularnych (s. 86). Ten podrozdział miał być próbą zdefiniowania legendy, brak jednak podsumowania czy jednoznacznej definicji legendy, kończy się on cytatem, a więc cudzą myślą.

Rozdział trzeci „Chińskie legendy miejskie i teorie spiskowe – o zmianach społecznych w kontekście pamięci kulturowej” odnosi się do tytułowego zagadnienia legend miejskich w kontekście sposobów obchodzenia się w chińskich narracjach wernakularnych z przeszłością i historią. Stanowi prezentację wyników zastosowania metody studium przypadku, która pozwala konfrontować wiedzę teoretyczną i kontekst tradycji z praktyką funkcjonowania współczesnych legend. Bardziej uzasadnione niż przywoływanie fragmentów mitorealistycznej powieści Yana Lianke (s. 94, 95) byłoby wskazanie medialnych doniesień jako źródła twórczości wernakularnej. Uzasadnione jest natomiast przywołanie powieści *Oczy ciemności* Deana Koontza z 1981 r., ponieważ jej medialna obecność stała się źródłem przekazów o teoriach spiskowych (s. 115 i nast.).

Wiele uwagi poświęcono wątkowi znikającego autostopowicza, choć analiza porównawcza materiału chińskiego i amerykańskiego została już szczegółowo przeprowadzona, np. przez chińskich badaczy Zhanga Dunfu i Wanga Jiewena, do ustaleń których Autorka się odwołuje. Wątek ten był też rozpatrywany przez polskich sinologów (np. we wspomnianym artykule A. Salamonik). Doktorantka zauważa, że „w przeciwieństwie do amerykańskich narracji chińskie legendy miejskie są mocno powiązane z duchowością i czerpią swoją inspirację z tradycyjnych opowieści o duchach, a także z chińskiego folkloru tradycyjnego, sięgając po mity i wierzenia dawnych Chin” (s. 107). Szkoda, że wniosek ten nie został poparty

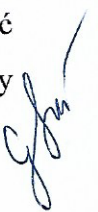
konkretnymi odniesieniami do wierzeń w duchy, zapisami narracji o tej tematyce, ponieważ takie ustalenia byłyby niezwykle cenne dla polskiej folklorystyki.

Wątpliwości budzi łączenie schematu bajki o pięciu braciach Li ze schematem funkcjonowania teorii spiskowych. Zabawa bajkowych braci w kotka i myszkę miała na celu pokonanie złego mandaryna, natomiast teorie spiskowe takich celów sobie nie stawiają, pozwalają na łatwe wyjaśnienie sytuacji kryzysowych i zapewniają poczucie bezpieczeństwa. Potencjał bajek chińskich można wykorzystać do analizy legend w kontekście pamięci kulturowej, np. wykazując podobieństwo motywu zmarłego proszącego o pomoc żywych w bajkach (zob. np. A. Paterska-Kubacka, op. cit., s. 350-351) i w legendach o duchu w samochodzie (prośba o zawieszenie na cmentarz, pod konkretny adres).

Tytuł podrozdziału 3.3. „Falun Gong jako narzędzie nadzoru” wydaje się mylący. Czyim narzędziem nadzoru miałyby ono być? Autorka stwierdza, że „Falun Gong jest niczym innym jak zakorzenioną w tradycji, w pamięci kulturowej - praktyką duchową, poprzez którą ludzie starają się zjednoczyć z naturą i dojść do stanu wyższej świadomości”, jego członkowie stali się ofiarami aresztowań, terroru i, jak głosi legenda miejska, nielegalnych praktyk medycznych. Czy zatem ta praktyka duchowa jest narzędziem nadzoru, czy jest takim narzędziem w interpretacji władz?

Autorka pisze, iż „ważne jest, aby nie doszukiwać się w badaniu chińskich narracji różnic między tym, co wschodnie a zachodnie, chociaż takie istnieją, lecz skupić się na ich odczytywaniu przez pryzmat zmian zachodzących w chińskiej kulturze i społeczeństwie, dostrzegając zmieniające się światopogląd, mentalność, a także wspomnianą istniejącą w społeczności chińskiej kulturę zapomnienia (s. 162). Jednak w swoich rozważaniach właśnie na tym głównie się skupia – na porównywaniu z Zachodem, choć jej własny materiał terenowy dostarcza wiele okazji do rozpatrywania legend w kontekście chińskiej tradycji. Bardzo interesujący, zwłaszcza w kontekście pamięci kulturowej według J. Assmana, jest podrozdział poświęcony tzw. Smoczemu filarowi w Szanghaju oraz spotkaniom z duchami (3.5. „Spotkanie z duchami – chińskie legendy miejskie a tradycyjne legendy o duchach”).

Aneks, zawierający antologię chińskich legend miejskich i teorii spiskowych pozyskanych przez Autorkę w czasie badań terenowych, uważam za niezwykle wartościową część dysertacji, ponieważ, choć powieliła on wątki wernakularnych opowieści zanotowane również przez innych badaczy, to nie powieliła ich źródeł, potwierdzając tym samym obecność wątków w żywym obiegu ustnym. Ubolewam, że materiał ten jest skąpo reprezentowany

w częściach zasadniczych pracy. Kontekst utrwalonych opowieści omówiony w komentarzach wart byłby poszerzenia, gdyż wyraźnie ilustruje mechanizmy pamięci kulturowej i specyfikę tradycji chińskiej. Interesujące byłoby odnalezienie historycznego i wierzeniowego źródła postaci ducha z rozciętymi ustami (1.9. „Krzywy uśmiech I i II”) czy znaczenia tygramów (2.3. „Osiem trumien w centrum handlowym”; 2.7. „Historia o duchach Uniwersytetu Wenhua”). Autorka sugeruje poszukiwanie kontekstu legendy o pasażerze śniącej w ostatnim kursie autobusu (1.8. „Ostatni kurs II”) w taoistycznej historii o śnie motyla ze starożytnego chińskiego traktat filozoficznego *Prawdziwa księga południowego kwiatu Zhuangzi*. Jednak warte rozważenia byłoby poszukiwanie owego kontekstu w tradycji ludowej, np. w odniesieniu do motywu snu w bajkach chińskich (zob. A. Paterska-Kubacka, op.cit., s. 349-360). Interesującym zagadnieniem byłoby także rozwinięcie tematu legend o zombi i wampirach (zob. np. Meng Zishan, *Dziesięć najważniejszych nadprzyrodzonych wydarzeń w Chinach | Incydent z zombie w Chengdu w 1995 r.* (w j. chińskim), <https://mengzimin.yergoo.com/post/145/>; A. A. Sarakaeva, E. A. Sarakaeva, *Prygayushchiye mertvetsy. Zombi v kitayskoy kul'ture* (w j. rosyjskim) / *The Hopping Dead. Zombies in the Chinese Culture*, „Corpus Mundi” 2021, nr 4, <https://doi.org/10.46539/cmj.v2i4.54>). Odnośnie do grupy wątków 4.7. „Ryba z ludzką twarzą” nie zamieszczono komentarza odsyłającego do prawdopodobnych źródeł, ale do dalszych losów wątku, tzn. filmu wykorzystującego ten motyw. Być może kontekstu kulturowego poszukiwać należy w symbolice ryby w tradycji chińskiej czy motywach transformacji ryb i smoków (zob. np. M. W. de Visser, *The Dragon in China and Japan*, Amsterdam: J. Müller, 1913).

Godnym odrębnego omówienia wydaje się też zamieszczony w „Aneksie” wątek o rzekomym pochowaniu żywych ludzi w fundamentach mostu (5.1. „Żywe pale”). Kontekst historycznych chińskich narracji o zamurowywaniu ciał podczas budowy Wielkiego Muru czy grobowca cesarza Qin Shihuanga jest świetną ilustracją zjawiska pamięci kulturowej. Także cała grupa tematyczna 11. „Wierzenia i zwyczaje” to potencjalne źródło odpowiednie do wykazania mechanizmu działania pamięci kulturowej, zachowania wierzeń tradycyjnych w czasach współczesnych, ich adaptacji do bieżących uwarunkowań (np. zostawianie zapalonego światła dla duchów w jednym z pokoi hotelowych).

Przyporządkowanie niektórych wątków w „Aneksie” budzi pewne wątpliwości, jednak jest to tylko uwaga o charakterze technicznym, nie umniejsza wartości zebranego materiału. Kategoria środków lokomocji wydaje się zbyt obszerna, bo łączy różne wątki. Teksty

1.2. „Podróż taksówką” i 1.3. „Mordercza taksówka” nie są legendami o duchach, jak wynika z komentarzy, ale o humorystycznym lub tragicznym efekcie spotkania z realnym, żywym taksówkarzem. Grupa tematyczna 3. „Natura” nie zawiera tekstów wskazujących na szczególne znaczenie przyrody dla przebiegu zdarzeń. W wątku 3.1. „Dziewczynka w czerwonym płaszczu” najważniejsza jest tytułowa postać i kolor jest odzieży, nie góry jako miejsce nagrania jej na kasetę VHS. Podobnie w wątkach 3.2. „Klif I” i 3.3. „Klif II” nie urwisko brzegowe jest najważniejsze, ale fakt obecności ducha w pojeździe. Z kolei wątek 1.15. „Hemoroidy z transportu publicznego” zaliczyłabym raczej do opowieści z grupy 9. „Przypadki medyczne/niekonwencjonalne terapie”, ponieważ bardziej znaczący od środka lokomocji wydaje się absurdalny sposób zarażenia. Wątpliwe wydaje mi się także określanie legend o zakazach wstępu stosowanych przez Brytyjczyków rzekomo zrównujących Chińczyków z psami jako legendy o zwierzętach (3.4.1. „*Chińczykom i psom wstęp wzbroniony*, czyli legendy miejskie o zwierzętach”). Są to legendy oparte na pamięci o zjawiskach społecznych, nie zwierzę jest tu głównym bohaterem, a człowiek poniżony przez zrównanie jego praw z prawami zwierzęcia.

Wykorzystanie przez Autorkę w szerszym zakresie tekstów z antologii i przeanalizowanie według własnych zasad, zwiększyłyby wartość merytoryczną oraz praktyczną pracy, a także wzmocniłyby innowacyjny walor badań, wymagany odnośnie do dysertacji.

Nawiązania do filmów, literatury chińskiej (w tym do mitorealizmu) wykorzystujących wątki i motywy legend przewijają się przez całość dysertacji i mogłyby posłużyć do wykazania innego aspektu pamięci kulturowej – inspiracji współczesnymi gatunkami folkloru w twórczości autorskiej.

Podsumowując, mimo wskazanych wątpliwości moja ocena struktury rozprawy mgr A. Brzostek-Przybyszewskiej, jej metodologicznej poprawności oraz merytorycznej zawartości jest pozytywna.

V. Ocena formalnej strony rozprawy

Wywód jest prowadzony konsekwentnie w stosunku do przyjętych celów, jednak styl i język wymagają dopracowania. Tekst zawiera wiele błędów redakcyjnych (m.in. pozostałości poprzednich wersji sformułowań), gramatycznych (np. koszarów), powtórzeń leksykalnych, które zaburzają płynność percepcji przekazu.

Niekonsekwentnie stosowane jest tłumaczenie na język polski, fragmenty w języku chińskim są prezentowane czytelnikowi w przekładzie, natomiast w języku angielskim nie, z wyjątkiem tekstu na str. 93.

VI. Pytania problemowe

Po zapoznaniu się z rozprawą mam następujące pytania do Doktorantki, o odpowiedź na które prosiłabym podczas publicznej obrony:

1. Czy w Chińskiej Republice Ludowej odnotowano zjawisko tzw. pseudofolkloru, charakterystyczne dla radzieckiej Rosji, na której w niektórych aspektach Chiny się wzorowały (zob. s. 56-58, 61 rozprawy).
2. Jaka jest tradycja chińskich opowieści o zombi, jaki był pierwotny obraz zombi w wierzeniach chińskich i skąd szaty dynastii?

VII. WNIOSKI I KONKLUZJA

Rozprawa doktorska pani mgr Aleksandry Brzostek-Przybyszewskiej zatytułowana *Wyjście smoka. Chińskie legendy miejskie w kontekście pamięci kulturowej* stanowi poprawne metodologicznie rozwiązanie oryginalnego problemu badawczego i spełnia wymogi dysertacji w dyscyplinie literaturoznawstwo w zakresie problematyki, metod badawczych oraz wykorzystanej literatury źródłowej i krytycznej.

Recenzowana rozprawa mgr Aleksandry Brzostek-Przybyszewskiej spełnia wymogi formalne stawiane pracom doktorskim zgodnie z obowiązującymi aktami prawnymi i na tej podstawie **wnioskuje** do Rady Dyscypliny Literaturoznawstwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu o **dopuszczenie jej do publicznej obrony**.

/Agnieszka Gołębiowska-Suchorska/

A. Gołębiowska -
Suchorska